KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 3

OBSAH

PIŠÁRČIKOVÁ, M.: Spôsob sémantického opisu slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka 65
MASÁR, I.: Vypracúvanie definície termínu a názvu v Krátkom slovníku slovenského jazyka 71
SMIEŠKOVÁ, E.: Názvy častí tela v lexikálnom zložení slovenských frazeologizmov . . 79
HORÁK, G.: Aj ty na neho nastúpiš? 85

Rozličnosti

Hrať systémom Stanleyho cupu? L. Dvonč 88
Studená valcovňa. K. Matějová 90

Spytovali ste sa

Na päťdesiatku docenta J. Findru. J. Horecký 91
Nové dejiny spisovnej slovenčiny. P. Žigo 92

Spytovali ste sa

Postavenie skratiek vojenských hodností pri mene. J. Horecký 96

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 3

Spôsob sémantického opisu slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Už dlhší čas sa v našej verejnosti pociťuje naliehavá potreba praktického výkladového slovníka normatívneho typu, ktorý by poskytoval spoľahlivé poučenie o súčasnej slovnej zásobe slovenčiny. Na slovníku takéhoto typu (s názvom *Krátky slovník slovenského jazyka*) sa pracuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra od r. 1977. V tomto čase, keď je už koncept celého slovníka hotový a robia sa na ňom už len záverečné redakčné práce, možno postupne zovšeobecňovať skúsenosti, ktoré sa získali pri tvorbe tohto náročného diela.

Tvorba moderného výkladového slovníka (i keď ide o typ slovníka usporiadaného podľa abecedy, teda vlastne nesystémovo) vyžaduje veľa systematickej práce. Jej cieľom je totiž opísať slovnú zásobu tak, aby sa zachytil jej vnútorný systém. To si vyžaduje dôkladné rozpracúvanie jednotlivých čiastkových systémov metódou ustavičnej vnútrojazykovej konfrontácie súvzťažných slov. Významy jednotlivých lexikálnych jednotiek sa teda neopisujú izolovane, ale ako súčasť mikrosystémov, ktoré potom utvárajú makrosystém celej slovnej zásoby (porov. i Filipec, 1973, 1980). Vnútrojazykové porovnávanie jednotiek slovnej zásoby sa netýka, pravda, iba ich významovej stránky, lež aj iných vzťahov medzi nimi, predovšetkým vzťahov synonymie, antonymie a polysémie, štylistického triedenia lexiky, slovotvorných vzťahov medzi jednotkami slovnej zásoby a vlastne aj pravopisných javov, ktoré treba vždy posudzovať z hľadiska celku (napr. pri adaptovaní cudzích slov). Predpokladom na dosiahnutie takýchto náročných cieľov je práca s celým materiálom slovníka, čo nebolo možné napr. pri

koncipovaní nášho prvého výkladového *Slovníka slovenského jazyka*, ktorý vychádzal po častiach (v rokoch 1959—1968).

Pri koncipovaní hesla nemôže teda lexikograf posudzovať slovo izolovane, ale musí skúmať jeho postavenie v mikrosystéme slovnej zásoby. Ak ide napr. o pomenovanie osôb vykonávajúcich tradičné činnosti (tradičné remeslá), treba pri sémantickej analýze jednej lexikálnej jednotky brať do úvahy celú triedu javov, všetky súvzťažné pojmy. Tak pri zobrazovaní významu slova *murár* sa hľadajú spoločné sémantické znaky súvzťažných slov *tesár, kováč, krajčír, kožušník, kolár, garbiar, stolár, klampiar, obuvník, mäsiar, hodinár, zlatník* atď. Abstrahovaním spoločných znakov sa získa základná, dominantná séma (t. j. hlavný významový prvok), ktorú musí obsahovať výklad všetkých uvedených lexikálnych jednotiek. V danom prípade sú to sémantické komponenty osoba mužského rodu + kvalifikácia čiže významový prvok *odborník* (alebo *odborný pracovník*). Uvedením ďalších sémantických komponentov obsahujúcich oblasť ľudskej činnosti alebo objektov tejto činnosti sa už čiastkový systém názvov osôb zaoberajúcich sa tradičnými remeslami diferencuje: *murár* je odborník v murovaní a iných základných stavebných prácach; *krajčír* je odborník na zhotovovanie oblečenia; *stolár* je odborník zhotovujúci výrobky z dreva (ako nábytok, dvere ap.); *hodinár* je odborník pri výrobe a oprave hodín a hodiniek atď. Pri niektorých pomenovaniach osôb tohto typu pristupuje ešte ďalší významový prvok „kto produkt svojej činnosti aj predáva": *mäsiar* je odborník zaoberajúci sa spracúvaním a predajom mäsa; *zlatník* je odborník zaoberajúci sa výrobou, opravou (a predajom) predmetov z drahých kovov.

Definície významov uvedeného čiastkového systému majú prísne synchrónny ráz. To je, pravda, aj predpoklad pracovnej metódy, aby sa brali do úvahy homogénne systémy (čo sa týka času, priestoru, funkcií ap.). V analyzovanej sémantickej skupine je však relevantný aj diachronický pohľad. Ide totiž o také lexikálne jednotky, ktorých pojmový obsah sa za posledné tri až štyri desaťročia zmenil, pretože sa zmenili aj javy objektívnej skutočnosti (porov. i Blanár, 1980, s. 34). Pôvodný význam však jestvuje ešte vo vedomí nositeľov jazyka (počíta sa s ním napr. v literatúre z predchádzajúceho obdobia). Poukazy na túto významovú zmenu majú miesto aj v súčasnom sémantickom opise slovnej zásoby, preto pri analyzovaných členoch uvádzaného čiastkového systému pristupuje ešte jeden sémantický prvok označovaný ako „samostatný živnostník". Potom napr. slovo *pekár* má výklad, ktorý odráža aj dynamiku slovnej zásoby; je to „odborník zaoberajúci sa výrobou chleba a pečiva, v minulosti i samostatný živnostník". Tieto hlavné, ako aj špecifikujúce významové prvky sa v takejto podobe dajú uplatniť vo výklade všetkých pomenovaní no-

siteľov tradičných remesiel; iba tak sa totiž zvýraznia systémové vzťahy danej sémantickej skupiny. Analýza izolovanej lexikálnej jednotky bez ohľadu na celý čiastkový systém by mala za následok rozdielny prístup k výkladu (možno porovnať príklady z nášho prvého výkladového slovníka, kde sa vo výkladoch uplatňujú rozličné významové aspekty: raz ide o remeselníka, inokedy o výrobcu i predavača, o robotníka či odborného robotníka, alebo sa uplatňuje opisný spôsob „kto niečo vyrába" ap.).

Ďalšia línia vnútrojazykovej konfrontácie súvisí s postihovaním významových korešpondencií v rámci slovotvornej čeľade. Najtesnejšie slovotvorné vzťahy (napr. medzi substantívom a vzťahovým adjektívom a príslovkou) sa naznačujú združovaním slov do slovotvorného hniezda, a to bez uvedenia výkladu pri odvodených prvkoch. Sémantické posuny pri odvodených slovách sa však zachytávajú v osobitných výkladoch. Tak je to aj pri analyzovaných heslách, v ktorých sa pri substantívach hniezdujú vzťahové adjektíva a napokon substantíva na *-stvo/-ctvo*. Práve pri týchto prihniezdovaných substantívach nejde o význam vlastnosti, ale o sémanticky vyhranené skupiny označujúce 1. príslušný odbor, 2. dielňu alebo opravovňu a 3. predajňu (napr. *stolárstvo* je 1. stolársky odbor, 2. stolárska prevádzkáreň, dielňa; *obuvníctvo* je 1. obuvnícky odbor, 2. obuvnícka dielňa, opravovňa; *mäsiarstvo* je 1. mäsiarsky odbor, 2. predajňa mäsa). Rovnaké významy sa vyčleňujú v celej sémantickej skupine a rovnaký výklad len podporuje systémový ráz tejto časti slovnej zásoby.

Inú problematiku z hľadiska spracovania v Krátkom slovníku slovenského jazyka predstavuje významovo blízka skupina názvov nových odborov, resp. novo organizovanej pracovnej činnosti v súčasnej socialistickej spoločnosti, ako aj názvov osôb, ktoré túto činnosť vykonávajú. Kým v predchádzajúcich analyzovaných prípadoch východiskovým (v slovníku heslovým) slovom bolo pomenovanie nositeľa tradičného remesla (*pekár, stolár, obuvník, hodinár* atď.) a od neho sa odvodzoval názov príslušného odboru (v slovníku sa spracoval tzv. hniezdovaním), v nasledujúcej sémantickej skupine je postup obrátený. Vyplýva to predovšetkým z mimojazykovej skutočnosti, keďže v súčasnej modernej spoločnosti sa formujú pracovné oblasti predovšetkým ako odvetvia, ktoré zahŕňajú ďalšie špecifikované činnosti. Dominujúcim však ostáva názov odboru a pomenovanie pracovníka, ktorý v danej oblasti pracuje, je (zvyčajne) druhotné. V slovníku sa odráža tento fakt tak, že heslovým slovom je pomenovanie odboru, to znamená, že tu je aj hlavný výklad jeho lexikálneho významu; pri ňom sa potom prihniezdúva názov osoby, ktorá je zapojená do činnosti v tomto odbore. Napokon sa v hesle uvádza prídavné meno,

ktoré vyjadruje slovotvorný aj významový vzťah k obidvom lexikálnym jednotkám: k názvu odboru i k názvu osoby.

Súbor spomínaných názvov oblastí ľudskej činnosti utvára v slovnej zásobe ďalší z jej čiastkových systémov. Tento fakt sa prejavuje v slovníkovom spracovaní pri opise významu tak, že sa uvádza predovšetkým najvšeobecnejší sémantický prvok, ktorý je spoločný všetkým členom daného mikrosystému („odvetvie národného hospodárstva") a k nemu sa radia prvky diferencujúce. Napríklad *poľnohospodárstvo* sa vykladá ako „odvetvie národného hospodárstva zahŕňajúce obrábanie pôdy, pestovanie rastlín a chov hospodárskych zvierat"; *pôdohospodárstvo* je „odvetvie národného hospodárstva zahŕňajúce okrem poľnohospodárstva aj lesné hospodárstvo, rybnikárstvo, včelárstvo ap."; *stavebníctvo* je „odvetvie národného hospodárstva pre stavebnú činnosť a výrobu stavebných materiálov"; *hutníctvo* je „odvetvie národného hospodárstva zaoberajúce sa výrobou kovov, zliatin a ich spracovaním" atď.

Jednotným spôsobom možno opísať aj názvy osôb, ktoré pracujú v príslušných oblastiach, a to bez ohľadu na to, či ide o špecializovaného, vysoko kvalifikovaného odborníka (napr. inžiniera) alebo o pracovníka s nižším stupňom kvalifikácie (technika, robotníka): *poľnohospodár* je pracovník v poľnohospodárstve, *pôdohospodár* je pracovník v pôdohospodárstve, *hutník* je pracovník v hutníctve. Uvedené názvy pracovníkov sa spravidla prihniezdúvajú pri názve príslušného odboru, čím sa nielen podčiarkuje ich vzájomná sémantická spätosť, ale sa zároveň poukazuje na významový obsah prihniezdovanej lexémy (ide vlastne o istý druh odkazu). Vzťahové adjektíva uvádzané na konci heslovej state *(poľnohospodársky, pôdohospodársky, hutnícky)* ostávajú bez výkladu a vzťahujú sa jednak na názov odboru, jednak na názov pracovníka v tomto odbore. Slovníkové heslo má potom takúto podobu:

poľnohospodárstvo -a s. odvetvie národného hospodárstva zahŕňajúce obrábanie pôdy, pestovanie rastlín a chov hospodárskych zvierat; **poľnohospodár** -a m. pracovník v poľnohospodárstve;-**sky** príd.

Takýto postup pri spracovaní slov istého sémantického okruhu nie je, pravda, priamočiary; často treba rešpektovať odchýlky v slovotvorných postupoch, resp. vo významových posunoch. Napr. slovo *stavebník* nemožno prihniezdovať k heslu *stavebníctvo,* lebo nemá význam „pracovník v stavebníctve", ale zúžený význam „kto stavia pre seba alebo z vlastných prostriedkov", napr. *individuálny stavebník.* Na slovo *stavebníctvo* sémanticky nadväzuje lexéma *stavbár,* no pri nej ide o iný slovotvorný postup, preto sa musí spracovať v osobitnom hesle.

Veľmi podobné čiastkové systémy utvárajú v slovnej zásobe užšie okruhy názvov ľudských činností tvoriacich súčasť odvetví národného

hospodárstva. Aj pri nich sa uplatňujú všeobecné sémantické prvky (priemysel, resp. priemyselná výroba, chov, pestovanie, odbor atď.) a prvky diferencujúce: *nábytkárstvo* je priemyselná výroba nábytku; *liehovarníctvo* je priemysel vyrábajúci lieh; *hydinárstvo* je chov a spracúvanie hydiny (vo veľkom); *dobytkárstvo* je chov hovädzieho dobytka (vo veľkom); *vinárstvo* je odbor zaoberajúci sa spracúvaním hrozna na víno; *mliekárstvo* je výroba a spracúvanie mlieka; *vodohospodárstvo* je odbor zameraný na využívanie vody v priemysle a poľnohospodárstve; *návrhárstvo* je odbor zaoberajúci sa navrhovaním výrobkov atď.

Osobu pracujúcu v uvedených oblastiach možno opäť charakterizovať všeobecným sémantickým príznakom „pracovník", zahŕňajúcim v sebe rozličné stupne odbornej prípravy aj rozličný charakter práce: *nábytkár* je pracovník v nábytkárstve, *hydinár* je pracovník v hydinárstve, *mliekár* je pracovník v mliekárstve, *vinár* je pracovník vo vinárstve, *vodohospodár* je pracovník vo vodohospodárstve, *návrhár* je pracovník v návrhárstve atď.

Za príbuzné súvzťažné pojmy možno pokladať aj názvy vied, vedných odborov a názvy odborníkov, ktorí v nich pracujú. Lexikálne jednotky označujúce tieto pojmy sa zoskupujú v slovnej zásobe do výrazného čiastkového systému, ktorý utvára istú sémantickú paradigmu. Aby sa aj v slovníku vyjadrila táto sémantická spätosť uvedených lexikálnych jednotiek, treba pri výklade vychádzať z hlavného, dominantného sémantického príznaku a ďalej podávať špecifikujúce príznaky, pričom treba mať na zreteli aj paralelnosť pri členení na sekundárne významové odtienky.

Vnútrojazyková konfrontácia prebieha v tomto čiastkovom systéme opäť v dvoch líniách: sémantickej (koordinované typy výkladov) a slovotvornej (spracovanie slovotvorne súvisiacich slov v jednej heslovej stati). Dominantným sémantickým príznakom je „veda", príp. „vedný odbor", pri odvodených názvoch osôb je to „odborník" v danej vede; napr. *geológia:* veda o zložení a vývine zemskej kôry, *geológ:* odborník v geológii; *pôdoznalectvo:* vedný odbor zaoberajúci sa vznikom, vlastnosťami ap. pôdy, *pôdoznalec:* odborník v pôdoznalectve.

Tento zdanlivo schematický lexikografický postup sa obmieňa, ak prichádza do úvahy viacvýznamovosť lexikálnych jednotiek, prípadne pristupujú ďalšie významové odtienky; napr. *ekológia:* veda o vzťahoch organizmov a prostredia, v ktorom žijú, a organizmov k sebe navzájom; odbor zaoberajúci sa životným prostredím; *ekológ:* odborník v ekológii; *fyzika:* veda o najvšeobecnejších vlastnostiach a zákonoch pohybu hmoty; vyučovací predmet tohto odboru; *fyzik:* odborník vo fyzike; učiteľ alebo študent fyziky; *matematika:* veda o priestorových a kvantitatívnych vzťahoch reálneho sveta; vyučovací predmet tohto

odboru; *matematik:* odborník v matematike; učiteľ alebo študent matematiky.

Slovotvorne okrem vykladaného názvu osoby mužského rodu sa v heslovej stati uvádza prechýlená ženská podoba a prídavné meno vyjadrujúce vzťah k odboru i odborníkovi. Patrí sem napokon odvodená príslovka, príp. substantívum na *-osť.*

Naša súčasnosť sa vyznačuje veľkou špecializovanosťou pracovných činností, čo sa premieta aj do názvov zamestnaní. Zamestnaním sa rozumie konkrétna činnosť na istom úseku národného hospodárstva, ktorú vykonáva pracovník a ktorá je zdrojom jeho základných pracovných príjmov. Vzhľadom na obmedzený rozsah *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* je prirodzené, že z názvov zamestnaní sa môže doň dostať iba relatívne malý výber podmienený najmä všeobecnou známosťou a rozšírenosťou zamestnania. Takmer vôbec sa nezachytia pomenovania, ktoré súvisia s veľmi úzkou špecializáciou vo výrobnej sfére, vo sfére služieb atď. (napr. *metliar, mramorár, dýhár, kefár, syrár, škrobár, výťahár),* a najmä nie dvojslovné názvy typu *vypletávač nábytku, brusič dreva, triedič dreva, nakladač zeleniny.*

Slovníkové spracovanie názvov nositeľov zamestnania vychádza zo spoločnej sémy „vykonávateľ istej činnosti", pričom táto činnosť môže súvisieť so slovesným slovotvorným základom *(čistič, ošetrovateľ, posunovač, hlásateľ, opravár, montér)* alebo môže vyjadrovať užší či širší vzťah k základovému podstatnému menu *(záhradník, skladník, žeriavnik, zmrzlinár, betonár, kvalitár, sortimentár* atď.) a zriedkavejšie môže ísť aj o iné slovotvorné vzťahy (napr. zloženiny typu *strojvodca, stavbyvedúci, rádiotechnik).* Opisné vyjadrenie spoločnej sémy uvedenej skupiny názvov je vo výkladovom Slovníku slovenského jazyka veľmi rozmanité. Používajú sa výklady typu „osoba, ktorá vykonáva niečo", „človek, ktorý vykonáva niečo", inokedy „remeselník", „robotník vykonávajúci istú činnosť", v iných prípadoch „pracovník pri výrobe niečoho" alebo podľa okolností aj „výrobca", „predavač" niečoho atď.

Hierarchicky nadradenú sému pre celý čiastkový systém názvov zamestnania treba podľa možnosti formulovať rovnako. Najvýhodnejší sa ukázal v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* všeobecný opis pomocou zámena „kto", ktoré sa spresňuje druhom činnosti. Napr. *opravár:* kto robí opravy; *natierač:* kto odborne robí nátery; *betonár:* kto pracuje s betónom; *tapetár:* kto tapetuje; *pokrývač:* kto pokrýva a opravuje strechy; *zmrzlinár:* kto vyrába alebo predáva zmrzlinu; *kúrenár:* kto inštaluje a udržiava (ústredné) kúrenie; *kvalitár:* kto kontroluje kvalitu výrobkov; *kurič:* kto má na starosti kúrenie atď.

Veľká rozmanitosť slovnej zásoby, špecifickosť jednotlivých lexikálnych jednotiek veľa ráz nedovoľuje uplatniť dôsledne predložený

spôsob výkladu názvov zamestnania, no predsa je významným kľúčom pri spracúvaní tohto výrazného čiastkového systému v slovnej zásobe.

Chceli sme ukázať, že pri sémantickom opise lexikálnych jednotiek v jednozväzkovom *Krátkom slovníku slovenského jazyka* sa podroboval analýze celý čiastkový systém, hľadali sa nadradené významové prvky, ktoré spájajú, stmeľujú tento systém a zároveň sa nachádzali diferenčné príznaky jednotlivých jednotiek tohto sytému. Pravda, tento náročný postup sa nemohol uplatniť v takých rozmeroch a v takej kvalite, ako si to tvorcovia slovníka v koncepcii ideálne predstavovali. Dôsledné uplatnenie tejto metódy v jestvujúcich pracovných podmienkach a so súčasným malým autorským kolektívom by totiž vydanie slovníka bolo oddialilo na dlhší čas.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte. Slovo a slovesnost, *41*, 1980, s. 32—38.

FILIPEC, J.: K otázce sémantického popisu lexikálních jednotek. Slovo a slovesnost, *34*, 1973, s. 78—84.

FILIPEC, J.: Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci systému v slovní zásobě. Slovo a slovesnost, *41*, 1980, s. 18—25.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Vypracúvanie definície termínu a názvu v Krátkom slovníku slovenského jazyka

IVAN MASÁR

1. Analýze definície termínu v rozličných typoch slovníkov sa v odbornej literatúre už venovalo nemálo pozornosti. Podrobne sa táto problematika rozoberá napr. v zborníku príspevkov prednesených na leningradskej terminologickej konferencii v r. 1974 (pozri Problematika ... 1976, s. 3 a n.).

Hoci sú pozorovania a závery rozličných bádateľov pre lexikografickú prax užitočné, každý lexikografický kolektív je v inej situácii, a preto si vypracúva vlastnú koncepciu slovníka, v ktorej sa spravidla formuluje aj postoj k termínu, resp. aj k názvu a ich definícii.

Túto úvahu o definícii uvedených odborných lexikálnych prostriedkov v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* pripravovanom v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (ďalej *KSSJ*) možno začať všeobecnou konštatáciou, že najprirodzenejším prostredím odborného termínu je odborný text a potom terminologický slovník. Termíny sa totiž bežne nepoužívajú ako číre pomenúvacie prostriedky, ale predovšetkým ako „súčasť odborného oznámenia, prejavu odborného štýlu, odborného textu" (Hausenblas, 1963, s. 9). Preto sa terminologická problematika skúma aj z hľadiska zapojenia termínu do odborného textu. V terminologickom slovníku sa výrazne prejavujú znaky termínu určené definíciou a pozíciou (miestom) v konkrétnej sústave termínov. Prestupovanie termínov za hranice týchto dvoch oblastí, najmä ich hromadný prienik do novinových, rozhlasových a televíznych textov stavia pred súčasných lexikografov nevyhnutnú úlohu zachytiť a vhodným spôsobom spracovať aj terminologickú vrstvu slovnej zásoby. Nech už z hľadiska rozsahu ide o akýkoľvek typ výkladového (jazykového) slovníka, vždy treba riešiť otázku výberu odbornej terminológie (nomenklatúry) a spôsob definovania termínov (názvov).

V koncepcii, podľa ktorej sa KSSJ spracúva, berú sa pri výbere termínov do úvahy potreby bežného používateľa so všeobecným základným vzdelaním, pamätá sa predovšetkým na termíny závažné z hľadiska celospoločenskej komunikácie, s ktorými sa používateľ môže stretnúť v masových komunikačných prostriedkoch, a pokiaľ ide o ucelené terminologické sústavy, ráta sa len so základnými termínmi z najznámejších vedných odborov (porov. Koncepcia, s. 56).

Požiadavky na definíciu termínu v KSSJ sa v koncepcii neformulujú osobitne, a tak sa aj na ňu vzťahuje inštrukcia, podľa ktorej sa pri výklade významu lexikálnych jednotiek uvádzajú len podstatné významové znaky, takže výklady nemajú mať charakter ani encyklopedickej poučky, ani striktnej logickej definície, ale majú stačiť na identifikáciu pojmu (tamže, s. 34).

2. Pri uvažovaní o definícii termínu v KSSJ treba okrem uvedenej inštrukcie brať ohľad na to, že vo výkladovom slovníku je termín v inom „prostredí" ako v terminologickom slovníku a pravdaže aj v inom „prostredí" ako v odbornom texte, že vo výkladovom slovníku stráca pozíciu, ktorú má v terminologickej sústave alebo odbornom texte, že cieľ jazykového slovníka je iný ako cieľ terminologického slovníka. Všetko to z jednej strany nedovoľuje mechanicky preberať definície z terminologického slovníka, z druhej strany potvrdzuje opodstatnenosť teoretického postulátu, podľa ktorého „stupeň presnosti definície má byť určený jej cieľom" (Felber, 1981, s. 143).

3. Pri vypracúvaní definície odborného termínu v KSSJ sa autori okrem dokladového materiálu (excerpcie) opierali o terminologické

slovníky, o súpisy termínov, o československé štátne normy, o encyklopedické slovníky, o kompendiá, o syntetické práce z jednotlivých odborov ap. Obmedzíme sa tu na konfrontáciu definícií vybraných termínov v terminologickom slovníku alebo v terminologickom súpise s definíciami v koncepte KSSJ. Cieľom konfrontácie je ukázať, ako sa spĺňa požiadavka stručnosti, resp. aj požiadavka, že ani definícia termínu nemá mať charakter striktnej logickej definície, aká sa predpokladá v terminologickom slovníku.

3.1. V prameňoch, z ktorých popri excerpcii lexikograf čerpá podnety pri vypracúvaní definície odborného termínu, používajú sa všetky základné typy definícií, t. j. definícia obsahová, definícia rozsahová a definícia kontextom. Z nich sa ako najvýhodnejšia ukazuje obsahová definícia, ktorá sa opiera o najbližší rod, určuje obsah pojmu a pridáva znaky odlišujúce definovaný pojem od ostatných pojmov (porov. Felber, s. 143, Roudný, 1979, s. 7). V terminologických slovníkoch a v súpisoch, s ktorými konfrontujeme návrhy definícií vybraných termínov v KSSJ, prevažuje obsahová definícia a tá je budovaná na logickom spektre pojmu (ďalej spektrum), t. j. na istej množine výpovedí, „ktoré sa nepretínajú a z ktorých každá vyjadruje istú vlastnosť" (Horecký, 1973, s. 130) vymedzovaného pojmu.

3.2. Keď je obsahová definícia v terminologickom slovníku alebo súpise sformulovaná obšírne, spätne sa z nej zrekonštruovali výpovede spektra a do definície v KSSJ sa vybralo to, čo vyhovuje jeho potrebám. Napríklad z presnej, ale obšírnej definície termínu *ozvena* (= jav, pri ktorom pozorovateľ počuje nielen zvuk šíriaci sa priamo zo zdroja, ale aj odraz od okolitých predmetov, a to časovo posunutý o interval umožňujúci odlíšiť prvotný zvuk od odrazených zvukov — Kultúra slova [ďalej KS], 10, 1976, s. 351) sa spätne zrekonštruovalo toto spektrum:

1. prvok z triedy akustických javov; zvuk,
2. účasť pozorovateľa na jave,
3. prítomnosť zdroja zvuku,
4. vysielanie zvuku do prostredia,
5. účinky zvuku v prostredí,
6. spracovanie účinkov zvuku pozorovateľom.

Z definície termínu *ozvena* v koncepte KSSJ — zvuk zaznievajúci po odrazení pôvodného zvuku — vidieť, že sa do nej zapracovala 1. výpoveď zaraďujúca pojem *ozvena* do triedy javov (ozvena je zvuk) a 5. výpoveď hovoriaca o prejavoch a účinkoch zvuku v priestore (zaznievanie, odraz). Do definície sa zapracovali len podstatné významové znaky, ako predpisuje inštrukcia v koncepcii KSSJ.

3.3. Pozícia znakov vhodných do definície termínu v jazykovom slovníku nie je v spektre tá istá. Na ilustráciu uvádzame definíciu termínu *počítač:* stroj na spracovanie informácií (údajov), ktorý samočinne vykonáva (pomocou programu) postupnosť rozličných aritmetických, logických a iných operácií (KS, 8, 1974, s. 170). Definícia je sformulovaná z tohto spektra:

1. patrí do triedy strojov,
2. spracúva informácie,
3. pracuje samočinne,
4. vyžaduje program,
5. na základe programu vykonáva rozličné operácie.

Z tohto spektra sa do definície v koncepte KSSJ zapracovala 1. a 2. výpoveď a definícia má túto podobu: stroj na spracovanie informácií. Takáto stručná definícia je možná preto, že KSSJ spracúva heslo *informácia* a v rámci neho aj význam termínu *informácia* v okruhu výpočtovej techniky, ale to už je vec lexikografickej „technológie".

3. 4. Pre lexikografa je veľmi výhodné, keď má k dispozícii obsahovú aj rozsahovú definíciu termínu ako napr. pri termíne *číslo:* a) matematický pojem vystihujúci kvantitatívnu charakteristiku predmetov a javov objektívneho sveta a objektov z oblasti abstraktných systémov (obsahová definícia); b) prirodzené číslo, celé číslo, racionálne číslo, reálne číslo, kardinálne číslo, ordinárne číslo (rozsahová definícia — KS, 16, 1982, s. 385). V takýchto prípadoch sa z obsahovej definície zrekonštruuje spektrum, vybrané výpovede sa použijú na sformulovanie stručnej definície a rozsahová definícia sa využije ako exemplifikácia. Definícia hesla *číslo* má v koncepte KSSJ túto podobu: presné vyjadrenie počtu, množstva, poradia; mat. *prirodzené, racionálne č.*

3.5. Je prirodzené, že ak definícia v terminologickom slovníku alebo v súpise spĺňa požiadavku stručnosti a vzhľadom na určenie KSSJ aj požiadavku komunikatívnosti, preberá sa z terminologického slovníka alebo zo súpisu bez zmeny. Inými slovami, vtedy nie je potrebné rekonštruovať spektrum. Napríklad definícia termínu *kyv* (pohyb kyvadla z jednej krajnej polohy do druhej — KS, 11, 1977, s. 354) prevzala sa do konceptu KSSJ bez zmeny, pravda s pridaním štylistického kvalifikátora *fyz.* k heslu *kyv.* Niekedy stačí modifikácia definície, ako sa to ukazuje z definície termínu *kmit* (pohyb, ktorý vykonáva periodicky kmitajúci hmotný bod za jednu periódu — KS, 11, 1977, s. 353). V tejto definícii sa odborníckе výrazy *hmotný bod, jedna perióda* zamenili komunikatívnejšími vyjadreniami *bod, časový úsek,* a tak sa do konceptu dostala táto definícia kmitu: fyz. pohyb, ktorý vykonáva periodicky kmitajúci bod v istom časovom úseku.

3.6. Každú stručnú definíciu však nemožno prevziať bez zmeny a okrem toho každá stručná definícia sa nedá použiť ani v modifikovanej podobe. Napríklad definícia termínov *hluk* (rušivý zvuk so spojitým frekvenčným spektrom — KS, 10, 1976, s. 350), *lúč* (dráha, po ktorej postupuje energia vlnenia — KS, 10, 1976, s. 345), *ťah* (normálové napätie smerujúce von z telesa — KS, 9, 1975, s. 169) sú síce veľmi stručné, ale použité termíny *energia vlnenia, spojité frekvenčné spektrum, normálové napätie* sa v nich nedajú substituovať komunikatívnejšími synonymnými prostriedkami. Ide o samostatne definované pojmy, ktorých definície sú vlastne nepoužiteľné pri definovaní ďalšieho pojmu, ak sa má vyhovieť požiadavkám určeným v koncepcii KSSJ, najmä požiadavke stručnosti. Za takejto situácie lexikograf po štúdiu príslušnej odbornej literatúry navrhne definíciu sám a podľa potreby ju prekonzultuje s odborníkom.V skúmaných troch prípadoch sa sformulovali takéto definície: *hluk* — zmiešavanie nezladených zvukov; *lúč* — myslená priamka, po ktorej sa šíri energia zo zdroja; *ťah* — tech. zaťaženie spôsobené ťahaním.

3.7. Pre lexikografa je nevýhodné, keď sa definícia v terminologickom slovníku alebo v súpise neopiera o najbližší rod (genus proximum), ale je sformulovaná na báze istého matematického vzťahu. Takáto definícia sa v KSSJ prakticky nepoužíva. Ako príklad uvádzame definíciu termínu *výhrevnosť:* podiel spalného tepla paliva zmenšeného o skupenské teplo vyparovania vody vznikajúcej reakciou, prípadne i obsiahnutej v palive, a jeho hmotnosti — KS, 12, 1978, s. 353. Tu sa postupuje podobne ako pri definíciách termínov *hluk, lúč, ťah.* V konkrétnom prípade ide o pomenovanie vlastnosti, preto definícia v koncepte KSSJ vychádza z tohto základného faktu: *výhrevnosť* — schopnosť vydávať teplo.

4. Osobitné postavenie nomenklatúry jednotlivých odborov v spisovnej vrstve slovnej zásoby nesie so sebou osobitný prístup k názvom/menám (nomen) pri ich spracúvaní v KSSJ ako výkladovom jazykovom slovníku. Koniec koncov potreba osobitného prístupu vychodí aj z rozlišovania medzi termínom (terminus) a názvom/menom (nomen), resp. medzi terminológiou a nomenklatúrou v teórii terminológie: „... slovo v systéme pojmov, v pojmovom poli je ... termín; slovo ako označenie vedecky skúmaného alebo pozorovaného predmetu je ... nomen" (Superanskaja, 1976, s. 78). Pojmovosť termínu je teda zviazaná aj s terminologickým systémom, do ktorého pojem (termín) patrí. Preto sa obsah termínu obligátne opisuje pomocou prísne logických definícií, z ktorých sa môže rekonštruovať spektrum pojmu a z neho sa ďalej môžu vyberať výpovede vhodné do definície v jazykovom slovníku, ako sa to ukázalo na predchádzajúcich príkladoch. Ale „jednotky označené menami sa z á v ä z n e n e v y m e d z u j ú

(ried I. M.) pomocou logických opisov" (tamže), preto sa ani ich definícia v jazykovom slovníku nemusí opierať o spektrum pojmu, resp. nemusí vychádzať z presnej vedeckej definície. K tomu treba pripomenúť, že "každý predmet označený pomocou mena môže mať svoju špeciálnu vyčerpávajúcu definíciu" (tamže), no v praxi sú neraz výhodnejšie iné prostriedky, napr. schéma, obrázok ap. ako podrobné slovné opisy.

4.1. Z vedných odborov, v ktorých je hranica medzi terminológiou a nomenklatúrou dostatočne ostrá, možno na prvom mieste uviesť zoológiu a botaniku; preto sa tu ako ilustračný materiál na spracovanie nomenklatúrnych položiek v KSSJ uvádzajú definície zoologických a botanických názvov (mien).

Okrem dokladov na excerpčných lístkoch využili sa pri vypracúvaní definícií zoologických a botanických názvov vybrané základné diela z týchto odborov, a to diela prísne vedecké aj popularizačné. Obidvoje sú spoľahlivou vecnou bázou pri formulovaní definícií, pretože okrem začlenenia živočícha alebo rastliny do príslušnej systematickej jednotky (rad, podrad, rod atď.) obsahujú aj detailný opis majúci premyslenú jednotnú stavbu. Napr. v prísne vedeckom diele (Ferianc, 1964) sú stavebnými prvkami opisu každého jedinca tieto údaje: rozšírenie, zafarbenie, prchnutie, veľkosť, početnosť a výskyt u nás, biotop, rozmnožovanie, potrava, hniezdenie; pravidelne sa uvádza aj kľúč druhov, ktorý je na rozdiel od predchádzajúcich údajov pre lexikografa viac-menej irelevantný. S podobnými, ale podľa cieľa publikácie primerane zredukovanými údajmi sa pracuje aj v popularizačnej literatúre. Tam sa portrét živočícha (povedané obrazne), napr. motýľa, vykresľuje na základe jeho výskytu, veľkosti, farby, rozmnožovania, anatomických zvláštností, húsenice, škodlivosti atď. (Ponec, 1982), resp. portrét rastliny sa približuje prostredníctvom týchto stabilných ukazovateľov: opis (zahrnuté sú v ňom informácie o veľkosti, koreňovom systéme, rozmnožovaní atď.), čas kvitnutia, areál, rozšírenie na Slovensku, ekologické nároky, hospodársky význam a zaujímavosti (Májovský — Krejča, 1964). Na pozadí týchto podkladov sa vypracovali aj definície zoologických a botanických názvov v KSSJ, pričom úlohou lexikografa bolo vybrať pre daný cieľ najzávažnejší údaj a zachytiť ho v definícii.

4.2. Definície zoologických a botanických názvov bývajú spravidla opreté o inherentné znaky pomenúvaných jedincov. Zachytávajú sa v nich napr. danosti morfologické (*sob* — párnokopytník s nerovnomerne rozkonárenými parohami žijúci na severe, zool. *Rangifer; slepúch* — beznohý jašter podobný hadovi, zool. *Anguis)*, farba (*sleď* — strieboristá ryba žijúca v severských moriach, zool. *Clupea; sojka* — hrdzavý vták sivočervenkastej farby s modročiernym mriežkovaním na

krídlach, zool. *Garrulus; snežienka* — rastlina s bielym zvončekovitým kvetom kvitnúca ako jedna z prvých jarných rastlín, bot. *Galanthus),* veľkosť (*slon* — najväčšie suchozemské zviera s chobotom a klami, zool. *Elephas; smolnička* — vysoká rastlina s ružovými kvetmi a lepkavou byľou, bot. *Viscaria),* užitočnosť *(slez* — liečivá rastlina s ružovkastými lupeňmi a okrúhlymi plodmi, bot. *Malva; slnečnica* — vysoká rastlina s veľkými lupeňmi a olejnatými semenami, bot. *Helianthus*), biotop *(sluka* — sťahovavý bahenný vták, zool. *Scolopax,* porov. aj *sojka),* oblasť výskytu (porov. *sob, sleď)* a ďalšie, najmä všeobecne známe vlastnosti jedincov (porov. *slávik* — spevavý vták s mimoriadne zvučným hlasom, zool. *Luscinia; slimák* — živočích s mäsitým telom zasunuteľným do ulity, zool. *Helix).* Je prirodzené, že definícia spravidla vzniká kombináciou inherentných znakov, napr. veľkosti a morfologických daností, resp. miesta výskytu (porov. definíciu názvu *slon, sob),* farby a miesta výskytu *(sleď),* veľkosti a užitočnosti *(slnečnica)* atď.

4.3. Pri definovaní názvov živočíchov a rastlín je dosť často potrebné oprieť sa o ten istý znak. Prirodzene, že vtedy je nevyhnutné zvoliť si aj dostačujúce diferenčné príznaky. Najmä v takých prípadoch sa definícia nesmie redukovať na zaradenie ku genus proximum. Napríklad *sova* a *sokol* patria k dravým vtákom, *smrek* a *smrekovec* k ihličnanom, no nestačí o nich uviesť, že sú to dravé vtáky, resp. ihličnaté stromy, ale aj v takom type slovníka, ako je KSSJ, musia sa pridať aj odlišujúce príznaky. Z definície týchto hesiel v koncepte KSSJ vidieť, že sa pamätá aj na výrazné diferenčné príznaky. (Porov. *sokol* — menší dravý vták s úzkymi končistými krídlami, zool. *Falco; sova* — nočný dravý vták s vynikajúcim zrakom a sluchom, zool. *Strix; smrek* — ihličnan s krátkymi ihlicami a podlhovastými šiškami, bot. *Picea; smrekovec* — ihličnan s opadavými listami, bot. *Larix.)* V osobitných prípadoch — medzi také patria napr. názvy všeobecne známych ovocných stromov — definícia sa obmedzuje na zaradenie názvu ku genus proximum *(slivka* — ovocný strom, bot. *Prunus).*

4.4. K definícii botanických a zoologických nomenklatúrnych položiek sa v jazykových slovníkoch tradične pripája aj latinský názov jedinca. Uvedené príklady ukazujú, že ani KSSJ sa tejto tradície nevzdal. Treba však povedať, že z hľadiska bežného domáceho používateľa slovníka latinské názvy nie sú relevantné. Do jazykového slovníka sa nimi vnáša „prvok encyklopedizmu" (Bereznikova, 1976, s. 83), ale z hľadiska identifikácie týchto názvov predovšetkým pri práci s cudzojazyčnými nomenklatúrami je latinské meno veľmi užitočné.

5. Záver. a) Pri vypracúvaní definícií termínov v jazykovom slovníku možno bez zmeny preberať definície z terminologického slovníka alebo zo súpisu termínov *(kyv),* možno ich modifikovať *(kmit),* najčastejšie

však samostatne sformulovať z vybraných výpovedí logického spektra pojmu *(ozvena, počítač, číslo)*. Definície, v ktorých sa narába s osobitne vymedzenými viacslovnými termínmi *(hluk, lúč, ťah)* a definície opreté o matematický vzťah *(výhrevnosť)* javia sa pre lexikografa ako nevýhodné.

b) Stručnými definíciami sa nevystihuje logická hĺbka pojmu tak, ako sa to robí úplnými obsahovými definíciami v terminologickom slovníku. Takéto definície sú však nevyhnutné v slovníku, v ktorom sa musia aj „výsledky podrobnejšej analýzy podriadiť zásade úspornosti a uvádzať len najpotrebnejšie informácie" (Němec, 1982, s. 115). KSSJ je takýmto typom slovníka. Stručnými definíciami sa však zároveň zvýrazňuje súvislosť termínu so slovami bežného jazyka (zreteľ na nové „prostredie" termínu), ako aj súvislosť s dennou praxou. Preto sa v týchto definíciách nezachytávajú „prvky odborne významné a encyklopedické" (Slovník spisovné češtiny, 1978, s. 797). Okolnosť, že spracúvané heslo je aj prostriedkom odborného jazyka, teda odborným termínom, zvýrazňuje sa skôr inými lexikografickými prostriedkami, napríklad štylistickým kvalifikátorom, exemplifikáciou, uvedeným latinským názvom, než formou definície. Z prísne terminologického hľadiska by sa vlastne nemalo hovoriť o definícii, ale o parafráze, pretože parafrázou sa opisuje význam „inými slovami, ale so zachovaním obsahových súvislostí s opisovanou konštrukciou" (Horecký, 1981, s. 6). Podľa toho sa odborné termíny v KSSJ nedefinujú, lež parafrázujú. Na takýto prístup k definícii termínu v jazykovom slovníku oprávňuje to, že objektom opisu je jazykový význam termínu, kým v terminologickom slovníku je to vedecký pojem.

c) Definícia zoologických a botanických nomenklatúrnych položiek nemusí vychádzať z logického spektra pojmu, opiera sa najmä o stabilne štruktúrovaný opis živočícha alebo rastliny vo vedeckom, prípadne popularizačnom diele.

Uvedené definície a ich stručná analýza ukazujú, že aj definície termínov, aj definície názvov v KSSJ sú budované na najvšeobecnejších charakteristikách definovaných predmetov. A hádam aspoň sčasti naznačujú, že KSSJ zachytí a opíše význam termínov a názvov tak, ako sa normalizovali v širokej spoločenskej praxi.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BEREZNIKOVA, R. E.: Podača nomenov v slovariach različnych tipov. In: Problematika opredelenij terminov v slovariach raznych tipov. Red. S. G.

Barchudarov, V. P. Petruškov, F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1976. s. 83—91.

FELBER, H.: Teoretické a metodologické aspekty medzinárodnej štandardizácie terminológie. Kultúra slova, *15,* 1981, s. 137—145.

FERIANC, O.: Stavovce Slovenska II. Vtáky 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 600 s.

HAUSENBLAS, K.: Termíny a odborný text. Československý terminologický časopis, *2,* 1963, s. 7—15.

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 129—132.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná parafráza. Jazykovedný časopis, *32,* 1981, s. 6—12.

Koncepcia Krátkeho slovníka slovenského jazyka (materiály pre internú potrebu kolektívu lexikografov v JÚĽŠ SAV).

MÁJOVSKÝ, J. — KREJČA, J.: Rastliny lesov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1965. 384 s.

NĚMEC, I.: K problému slovníkové definice. Naše řeč, *65,* 1982, s. 113—118.

PONEC, J.: Motýle. Bratislava, Obzor 1982. 381 s.

Problematika opredelenij terminov v slovariach raznych tipov. Red. S. G. Barchudarov, V. P. Petruškov, F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1976. 266 s.

ROUDNÝ, M.: Formulace definic ve výkladovém odborném slovníku. Názvoslovný zpravodaj zeměděľský, 1979, s. 3—8 (rotaprint).

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec, F. Daneš. Praha, Academia 1978. 790 s.

SUPERANSKAJA, A. V.: Terminologija i nomenklatura. In: Problematika opredelenij terminov v slovariach raznych tipov. Red. S. G. Barchudarov, V. P. Petruškov, F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1976, s. 73—83.

Názvy častí tela v lexikálnom zložení slovenských frazeologizmov

ELENA SMIEŠKOVÁ

Pri skúmaní lexikálneho zloženia a motivácie slovenských frazeologizmov a obrazu ich sémantickej štruktúry je nápadné, že často sa v nich ako komponenty vyskytujú pomenovania častí ľudského tela. Napr. *hlava, ruka, noha, oko, prst, krk, jazyk, srdce* a pod. Presviedča nás o tom nielen vlastná rečová skúsenosť, ale aj pohľad do slovníkov, v ktorých sa okolo niektorých z takýchto pomenovaní sústreďuje početná frazeológia. Podobný stav je aj v mnohých iných jazykoch. Aj dvojjazyčné a viacjazyčné slovníky poskytujú podobný obraz a umožňujú v tomto okruhu vyvodiť zaujímavé závery o lexikálno-sémantickej ekvivalentnosti alebo zasa rozdielnosti v daných ja-

zykoch. Častý výskyt názvov častí tela ako zložiek frazeologizmov možno pokladať za univerzáliu, čo, prirodzene, priťahuje pozornosť najmä z porovnávacieho hľadiska. Univerzálnosť vyplýva zrejme z prirodzeného ľudského sklonu sústrediť sa na vlastné telo, na vlastnú bytosť, teda na to, čo človek najlepšie pozná, čo mu poskytuje najspoľahlivejšie, najintímnejšie skúsenosti. Ľudské telo je pre človeka — ako jeho mikrokozmos — často mierou posudzovania, chápania okolitého sveta, mierou vecí, a pravda, predovšetkým zdrojom pocitov a vnemov.

Frazeologizmy, ktoré obsahujú ako lexikálne komponenty názvy tela, sa nazývajú somatizmy (grécke *soma* značí „telo") a súhrn takýchto frazeologizmov tvorí somatickú frazeológiu. Pomerne značný počet a špecifická obsahová kvalita takýchto frazeologizmov oprávňuje zaraďovať ich do základnej a zrejme veľmi starej vrstvy frazeológie.

Niektorí bádatelia (napr. Vakk, 1968) zaraďujú k somatizmom aj jednotky obsahujúce pomenovania častí zvieracieho, živočíšneho tela. Popri pomenovaniach spoločných pre ľudské a zvieracie telo vystupujú potom ako lexikálne komponenty frazeologizmov názvy výlučne zvieracích častí tela, najmä *roh, kopyto, chvost, krídla, parohy, hrebeň, hrvoľ, zobák, papuľa, tlama, laba, srsť, perie.* K somatickým frazeologizmom sa zvyčajne priraďujú ako podskupina aj tie jednotky, v ktorých vystupujú ako komponenty názvy výrastkov na tele, a to *vlasy, fúzy, brada, chlpy, brvy.* S ľudským telom veľmi úzko súvisia aj názvy výlučkov ľudského tela, ako *pot, slzy, sliny, sopeľ, mlieko* a v istej, silne expresívnej časti frazeológie (ktorú slovníky zvyčajne neuvádzajú) aj exkrementy. (Tematicky tvoria ďalšiu, i keď odľahlejšiu podskupinu, s ktorou sa tu nezaoberáme.)

Je prirodzené, že celé množstvo frazeologizmov, ktoré obsahujú ako lexikálnu zložku názvy častí tela, nemožno posudzovať rovnako, nediferencovane, najmä keď treba brať do úvahy, akú úlohu hrajú tieto názvy v jednotlivých frazeologizmoch, ako ovplyvňujú ich celkový význam a aká odlišná je frekvencia výskytu jednotlivých pomenovaní častí tela vo frazeologizmoch.

Z tohto hľadiska stojí napr. osobitne skupina ustálených slovných spojení s frazeologizovaným komponentom typu: názov časti tela + ustálený prirovnávací (komparatívny) zvrat. Napr. *ruky ako lopaty; nohy ako ciby; nohy ako stĺpy; nohy, ruky ako centy; brucho ako sud; srdce ako zvon; hlava ako merica; hlava ako koleno; nos ako uhorka; nos ako cvikla; nos ako mrkva; líca ako jablčka; uši ako lopúchy; oči ako lopáre; oči ako trnky; oči ako nevädze, ako nezábudky; ústa ako vráta; zuby ako koly; jazyk ako lemeš; tvár ako mesiac/mesiačik; nervy ako zo železa, ako motúzy; vlasy ako stračie hnezdo; vlasy ako kúdeľ, ako slama, ako oheň; vlasy, fúzy ako žúžoľ.* Prvým kom-

ponentom týchto ustálených skrátených prirovnaní je síce názov časti tela, ale vystupuje v priamom pomenovacom význame, nie je motivujúcim prvkom frazeologizmu. To, pravda, neznačí, že tieto prirovnania nepatria k frazeológii.

Z hľadiska vzniku motivácie majú osobitné miesto aj frazeologizmy, ktorých východiskom bola nejazyková komunikatívna realita, pri ktorých sa sémantika opiera o mimojazykové komunikatívne fakty, teda mimiku a gestá. Mimika a gestá predpokladajú priamu účasť niektorej časti ľudského tela a to sa prejavuje aj v lexikálnom obsadení príslušných frazeologizmov: *otvárať oči, ústa; krčiť nosom (nad niečím); krčiť, pokrčiť plecami, plecia; kývnuť rukou (nad niečím); ohýbať chrbát; obracať sa, obrátiť sa chrbtom (k niekomu, k niečomu); ukazovať prstom (na niekoho, na niečo); biť sa v prsia; trhať si vlasy; mädliť si ruky; popľuť, popľúvať si do dlaní; podať ruku (niekomu); škrabať sa, poškrabať sa za ušami; spínať ruky; zalamovať ruky, rukami; skloniť, skláňať hlavu; klopiť oči; padať, padnúť na kolená; oduť, odúvať pery, ústa; krútiť palcami; ukazovať nos; dať si ruku na srdce* atď. Špecifickosť týchto frazeologizmov — etymologicky a motivicky priezračných — spočíva v tom, že sú naďalej asociáciami spojené s tým (ustáleným) slovným spojením s konkrétnym významom, so slovným opisom gesta, mimiky, z ktorého sú odvodené a s ktorým naďalej v jazyku koexistujú (Smiešková, 1981).

Z hľadiska motivácie sa vydeľujú aj tie somatické frazeologizmy, ktorých lexikálnou zložkou je pomenovanie časti zvieracieho tela, ale svojím významom sa vzťahujú na ľudské bytosti, na ich konanie, povahové vlastnosti a pod. Napr. *rastie, narástol mu hrebeň; stiahnuť chvost; otrčiť kopytá; vystrčiť, vystrkovať rožky; byť po srsti; byť proti srsti; kváka ako mu zobák narástol.* Príznačné je, že takéto frazeologizmy majú silný expresívny náboj, obsahujú prvok irónie, humoru, ale najmä pejoratívnosti alebo hrubosti. Pravda, niektoré názvy častí zvieracieho tela sa už dostávajú do frazeologizmov vo svojom prenesenom význame, napr. *gágor* (hltan, hrdlo) — *prelievať si gágor, púšťať (peniaze, majetok) dolu gágorom; papŕče/papŕčky* (prsty ruky) — *popáliť si papŕčky; zobák* (ústa) — *zavri (si) zobák.* Tu majú spravidla platnosť lexikálnych variantov.

Už sme naznačili, že slovenské frazeologizmy, ktoré obsahujú ako lexikálny komponent názov niektorej časti tela (somatickú lexému), sú početné a rôznorodé. Niet pochybností o tom, že výskum slovenských somatizmov, ich triedenie a analýza by si vyžadovali ako spoľahlivú bázu úplný výpočet, v optimálnom prípade aj zachytenie v slovníkoch. Keďže tieto predpoklady nie sú dané, usudzujeme, že zaujímavé zistenia môže poskytnúť aj východisko, ktoré máme k dispozícii, a to *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., 1959—1968). Tento

slovník u nás zatiaľ jediný sústavne, hoci nie úplne zachytáva slovenskú frazeológiu v súčasnom chápaní, teda iba istý výber (svojím určením obmedzený *Malý frazeologický slovník* ich obsahuje oveľa menej). Obsahuje približne 6 000 frazeologizmov, a tak predstavuje relatívne najucelenejší súbor slovenskej frazeológie. Aj keď sa opierame o solídne vypracované slovníkové dielo, nemožno zamlčať aj nevýhody tohto prameňa: relatívnu stručnosť prvých dvoch dielov a istú nedôslednosť a nevyváženosť v uvádzaní frazeologizmov (nie všetky evidentné frazeologizmy sú umiestnené za značkou, ktorá signalizuje, že nasledujúce slovné spojenia sa kvalifikujú ako frazeologické, napr. pri hesle *žalúdok, zub, koleno, papuľa, pysk*).

V Slovníku slovenského jazyka je uvedených 76 pomenovaní častí tela, ktoré sú heslovými slovami, a tak spravidla aj „hniezdami" frazeologizmov obsahujúcich príslušnú somatickú lexému (ktorá pritom nemusí vždy mať kľúčový význam). K základným pomenovaniam pripočítavame aj zdrobnené alebo zveličené podoby, pokiaľ pri nich uvádza slovník aj osobitnú frazeológiu, napr. *koža/kožka, žila/žilka.* Takýchto prípadov však v slovníku nie je veľa. Treba pripomenúť, že niektoré názvy častí tela majú expresívne synonymá a tie takisto vystupujú ako lexikálny komponent frazeologizmov. Napr. *ústa — huba; pery — gamby, pysk.* To v istom zmysle skresľuje počet frazeologizmov obsahujúcich pomenovanie danej časti tela. Nemožno obísť ani fakt, že vo funkcii pomenovania niektorej časti ľudského tela vystupujú aj pomenovania živočíšneho, zvieracieho tela, ako sme ukázali v predchádzajúcom výklade.

S prihliadnutím na tieto okolnosti a obmedzenia sme narátali v Slovníku slovenského jazyka 901 somatických frazeologizmov. Najviac sú frazeologizmami obsadené tieto lexémy: *oko* (123), *hlava* (75), *jazyk* (69), *ruka* (55), *noha* (53), *srdce* (46), *prst* (33), *nos* (25), *krv* (22), *ucho* (21). Od 20 do 10 frazeologizmov obsahujú lexémy *hrdlo, chrbát, nerv, krk, ústa, zub, zadok, dlaň, kosť, päta, koža, žila, tvár, mozog, brucho, črevo.* Pri pomenovaniach výrastkov na tele relatívne najviac somatických frazeologizmov sa uvádza pri lexémach *vlas/vlasy* (11), *fúz/fúzy* (5), *brada* (5). Pri názvoch častí výlučne zvieracieho tela je v Slovníku slovenského jazyka najviac frazeologizmov pri týchto heslových slovách: *roh/rožok* (14), *kopyto* (6), *srsť* (8). Všetkých dovedna je 40. V Slovníku slovenského jazyka sa neuvádzajú nijaké frazeologizmy pri viacerých somatických lexémach, ktoré sú v ňom heslovými slovami, napr. *čeľusť, hruď, líce, lýtko, pás, pečeň, pravica, temä/temeno* atď. Na porovnanie uvádzame niektoré údaje aj zo zbierky A. P. Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1965). Podľa údajov jej indexu nachádzajú sa v nej slovné spojenia aj pri niektorých z tých lexém, pri ktorých Slovník slovenského jazyka

neuvádza nijakú frazeológiu: *ľadvie, ňadrá, obličky, pazucha, pravica, temä.* Na ďalšie porovnanie uvedieme stav v Malom frazeologickom slovníku. Zo 48 somatických lexém (s vylúčením pomenovaní iba zvieracieho tela) tvoriacich hniezdo frazeologizmov najviac sú obsadené tieto lexémy: *oko* (58), *hlava* (44), *ruka* (32), *noha* (28), *nos* (26), *jazyk* (23), *prst* (22), *ústa* (17), *srdce* (17), *zub* (15); menej ako 10 frazeologizmov je pri lexémach *žila, koža, ucho, dlaň, päta.*

Porovnanie somatických frazeologizmov v týchto dvoch slovníkoch zhodne ukazuje, že najviac ich obsahuje lexéma *oko* a *hlava.* Zhodu vidieť aj pri ďalších najviac využívaných somatických lexémach *ruka, noha, nos, prst, srdce.* (Podobné závery ukazujú aj výskumy napr. bulharskej a estónskej frazeológie: v bulharskej sú na prvých miestach pomenovania *hlava, oko, ruka, ústa, srdce, noha, ucho, jazyk, nos,* v estónskej *hlava, oko, pery, zub, ruka, noha.)* Nápadne vysoká frekvencia niektorých somatických lexém, a naopak zriedkavý výskyt iných takýchto lexém vo frazeologizmoch ukazuje nerovnomernosť ich využívania. Ako vidieť, životná dôležitosť jednotlivých orgánov ľudského tela nenachádza vždy súhlasný odraz v obraznom myslení a vyjadrovaní (napr. slovo *pečeň* — okrem zahrešenia — nie je zložkou slovenskej frazeológie). Pravda, aj tu sú rozdiely charakteristické pre dané jazyky vyplývajúce z kultúrnych a zemepisných odlišností. Možno konštatovať, že najčastejšie sa v obraznom vyjadrovaní zjavujú tie orgány, ktoré sú viditeľné a ktorých funkcia je najľahšie pozorovateľná. Nerovnomernosť využívania somatických lexém vo frazeológii sa potvrdila a uplatnila aj pri koncipovaní chystaného lexikografického diela — *Krátkeho slovníka slovenského jazyka.* Aj pri maximálnej úspornosti spracovania bolo treba rešpektovať bohatstvo frazeológie sústreďujúcej sa okolo istých somatických lexém uvedením zdanlivo neúmerne veľkého počtu frazeologizmov.

Slovenské frazeologizmy, ktoré obsahujú ako lexikálny komponent názov niektorej časti ľudského tela, sú teda nielen početné, ale aj veľmi rôznorodé. Ich analýza môže vychádzať z rozličných hľadísk a môže využívať rozličné analytické postupy. Je očividné, že postavenie somatických lexém vo frazeologizmoch nie je rovnaké. Napr. môžu, ale nemusia byť sémanticky alebo konštrukčne kľúčovým slovom, vstupujú do frazeologizmu vo svojom pôvodnom význame alebo už v prenesenom význame a v celkovom významovom vyznení môžu uplatňovať nielen svoje základné, ale aj periférne alebo potenciálne sémy (významové prvky).

Z tohto hľadiska je namieste otázka, aký je vklad sém obsiahnutých v názvoch častí tela v sémantickej štruktúre somatizmov. Na slovenskom materiáli tu chceme ukázať jeden z inšpiratívnych príkladov analýzy sém v štúdii A. Krawczykovej. Autorka na poľskom

materiáli (opierajúc sa o závery príslušnej literatúry, najmä práce A. Wierzbickej) vydeľuje tri druhy informácií, ktorým zodpovedajú tri druhy sém: 1. informácie o lokalizácii danej časti tela vzhľadom na umiestnenie na tele, ktorým zodpovedajú priestorové sémy: časť tela predná, napr. *nos, tvár, čelo;* zadná, napr. *chrbát, zadok;* horná, napr. *hlava, temeno;* dolná, napr. *nohy, päty;* bočná, napr. *ruky, plecia, boky;* centrálna, napr. *kosti, špik, srdce.* Umiestnenie častí tela sa často používa na určenie vzdialenosti, miery, priestorovej medze, napr. *od hlavy po päty; mať niečoho po krk, nad hlavu; po kolená blata; po uši zaľúbený, ozbrojený;* 2. informácie o fyzických vlastnostiach daných častí tela, ktorým zodpovedajú fyzické sémy: časť tela malých rozmerov, napr. *vlas/vlások, necht, päsť, hrsť;* časť tela tvrdá, napr. *kosť;* tenká, napr. *vlas;* hladká, čistá, bez vlasov, napr. *dlaň, koleno;* majúca istú charakteristickú farbu, napr. *krv.* Fyzické vlastnosti častí tela sa najčastejšie využívajú v prirovnaniach: *malý ako päsť/piastka; toľko, čo by pod necht vošlo; tvrdý ako kosť; je to ako na dlani; hlava ako koleno; červený ako krv* atď.; 3. informácie o funkčných vlastnostiach častí tela, ktorým zodpovedajú funkčné sémy: časť tela slúžiaca na pohyb, chodenie, státie: *nevyložiť nohu z domu; dostať nohy; čo by si nohy po kolená zodral;* na uchopenie, tvorbu, činnosť, napr. *ruka: mať zlaté ruky; byť pravou rukou niekoho;* na vydávanie hlasu, tvorbu reči, napr. *ústa, hrdlo, jazyk, pľúca: mať plné ústa niečoho; jazyk sa mu pletie; rozviazal sa mu jazyk;* na myslenie, usudzovanie, napr. *hlava, mozog: to je múdra hlava/hlavička; nemá na to hlavu; mozog sa mu čistí, múti;* na videnie, pozorovanie, ako *oko, zrak: mať dobré oko; ide ho očami zjesť; merať od oka; zrak mu prechádza;* na počúvanie, ako ucho: *byť samé ucho; natŕčať uši;* časť tela slúžiaca pri jedení, trávení, napr. *ústa, zuby, žalúdok, brucho: nemať čo do úst vložiť; hľadať niečo pod zub; ležať niekomu v žalúdku;* osobitne stojí lexéma *srdce,* tu sa nerealizuje faktická fyzická funkcia, lež sa považuje za orgán cítenia, citu (to vysvetľuje, prečo sa tak často zjavuje ako lexikálny variant slova *srdce* slovo *duša,* podľa predstavy, že duša sídli tiež niekde v hrudi): *zlomiť niekomu srdce; prirásť k srdcu; srdce mu krváca.* V niektorých somatických frazeologizmoch sa uplatňujú sémy dvoch alebo aj troch druhov súčasne, napr. fyzická aj funkčná v lexéme *zub,* priestorová, fyzická aj funkčná v lexéme *nos.*

Takéto vydelenie sém možno aplikovať v rozličných jazykoch a — ako sa ukázalo — aj v slovenčine a je použiteľné pri zisťovaní motivácie frazeologizmov. Ukazuje súčasne, že sémantické vlastnosti, resp. niektoré sémy komponentov frazeologizmov vplývajú na celostný význam frazeologizmov.

Predložený materiál a jeho rozbor ukazujú, že slovenské somatické

frazeologizmy, t. j. frazeologizmy, ktoré obsahujú ako lexikálny komponent názvy častí tela, sú v obraze slovenskej frazeológie početnou a sémanticky zaujímavou zložkou. Aj keď použité pramene nedávajú možnosť podať ich úplné kvantitatívne zastúpenie, poskytujú informácie naznačujúce, aký je pomerný výskyt jednotlivých somatických lexém v komponentovom zložení slovenských frazeologizmov a podľa toho aj charakter obrazného myslenia a vyjadrovania. Pri hľadaní odpovede na otázku, akú úlohu hrajú názvy častí tela v sémantickej štruktúre frazeologizmov, sa osvedčuje rozbor sém týchto názvov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

KRAWCZYK, A.: Cechy części ciała jako tworzywo semantycznej struktury związków frazeologicznych. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź 1982, s. 135—143.

NIČEVA, K.: Nabljudenija varchu leksikalnija săstav na frazeologizmite v balgarskija ezik. Balgarski ezik, *23*, 1973, s. 489—497.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 296 s.

VAKK, F.: O somatičeskoj frazeologiji estonskogo jazyka. In: Voprosy frazeologiji i sostavlenija frazeologičeskich slovarej. Baku 1964, s. 152—155.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 394 s.

Aj ty na neho nastúpiš?

GEJZA HORÁK

Túto otázku sme začuli na autobusovej zastávke v Bratislave. Chceme upozorniť, že sa do nej dostal nevhodný tvar zámena *on* v predložkovom akuzatíve. — Otázku si označíme ako doklad číslo jeden.

Už predtým, ako sme zaregistrovali uvedenú otázku a získali v nej doklad na istú odchýlku od spisovnej gramatickej normy z hovorovej reči (Bratislavy), tú istú odchýlku sme zbadali v dennej tlači. Tri výpisky z nej zaraďujeme do nášho východiskového materiálu ako doklady číslo dva, tri, štyri.

Počutý doklad zopakujeme a pripojíme k nemu tri doklady z pí-

saných prejavov: 1. *Aj ty na neho nastúpiš?* — 2. *Mnohí ľudia chcú mať alkohol poruke v každej chvíli, keď dostanú naňho chuť.* — 3. *Mladý tenista však zniesol aj tento tlak a obdivuhodne sa preniesol cez neho.* — 4. *More tiež hypnotizuje, ak sa naňho dlho pozeráme.*

V prvom doklade sa dvojslovný predložkový tvar akuzatívu zámena *on — na neho* vzťahuje na neživotné podstatné meno mužského rodu *autobus;* v druhom doklade sa jednoslovný predložkový tvar akuzatívu zámena *on — naňho* vzťahuje na neživotné podstatné meno mužského rodu *alkohol;* v treťom doklade sa dvojslovný predložkový tvar zámena *on — cez neho* vzťahuje na neživotné podstatné meno mužského rodu *tlak;* vo štvrtom doklade sa jednoslovný predložkový tvar zámena *ono — naňho* vzťahuje na podstatné meno stredného rodu *more.*

Ako vidieť, raz je v našich dokladoch dvojslovný predložkový tvar akuzatívu zámena *on — na neho;* dva razy jednoslovný predložkový tvar *naňho:* z toho raz sa vzťahuje na neživotné podstatné meno mužského rodu a raz na podstatné meno stredného rodu; napokon v jednom doklade je dvojslovný predložkový tvar *cez neho.*

Keď sa dôkladnejšie popozeráme na skloňovanie zámena *on — (ona) — ono* v jazykových príručkách, zistíme, že tvary typu *na neho — naňho* a *cez neho* môže mať zámeno *on* iba vtedy, keď sa vzťahuje na životné (osobné alebo zvieracie) podstatné mená mužského rodu. Keď sa však vzťahuje na neživotné podstatné mená mužského rodu a na podstatné mená stredného rodu, má mať jednoslovný predložkový tvar *naň* a *cezeň.*

Vyberieme príklad na predložkové tvary zámena *on (ono)* z našich štyroch dokladov: 1. *nastúpiš na neho* ← na autobus — malo byť *naň;* 2. *dostanú chuť naňho* ← na alkohol — malo byť *naň;* 3. *preniesol sa cez neho* ← cez tlak — malo byť *cezeň;* 4. *dlho sa pozeráme naňho* ← na more — malo byť *naň.*

Vidíme, že odchýlka od ustálenej normy je len pri predložkových tvaroch zámena *on* v akuzatíve. Z jazykovedných príručiek (pozri aj Pravidlá slovenského pravopisu) vyčítame, že zámeno on má v akuzatíve tieto tvary: *jeho, ho, neho, -ňho, -ň* a zámeno *ono* tvary *ho, -ň.* K tomu pripomíname, že tvary so začiatočným *ň* (písaným aj *n)* sa používajú len po predložkách, a ďalej to, že predložkové tvary môžu byť dvojslovné, napr. *na neho,* ale i jednoslovné (a to je pozoruhodný zriedkavý prípad v našej morfológii), napr. *naň.*

V Morfológii slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 242—244) o používaní tvarov zámena on v akuzatíve čítame: V mužskom rode pri osobách používajú sa všetky tri typy [rozumej: predložkových tvarov] *na neho, naňho, naň* (i keď typ *naň* zriedkavejšie). — O tvare akuzatívu pri mužskom neživotnom a strednom

rode je táto poučka: Mužský rod neživotnej bytosti má podobne ako neutrum iba najkratší, stiahnutý tvar *-ň.* — Potom nasleduje dôležité upozornenie: Stiahnutý tvar môže byť i po predložke *do* v genitíve (s. 243).

Na skonkrétnenie týchto poučení uvedieme niekoľko súvislých dokladov z výpiskového materiálu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Kata Kapustovie by šla *za neho* hneď. (Timrava) — Hneval sa *na neho* i preto, že mu sľúbené dva dukáty nedal. (Jégé) — Nedbá Ondráš ani na muchy, ktoré *naň* bezočivo dotierajú a po tvári sa pasú. (Kukučín) — Slabo stisla otcovi ruku a povzbudzujúco — bezmocne sa *naň* [na otca] usmiala. (Mináč) — Ona sa *naň* nedíva, on ju však vidí celkom zreteľne. (Chrobák) — Ideš od toho obloka, Tomáš! Veď vypadneš! zakričala *nañho* matka (Zúbek) — *Preň* [pre Širického] cítia žiaľ i starosť, i hnev. (Timrava) — Odvtedy jeho obľúbená sobota bola *preňho* najťažším dňom v týždni. (Zúbek) — Skúšal zísť najprv čelom, potom chrbtom vopred, ale zakaždým sa presvedčil, že z posledného schodíka na zem je *preň* prihlboko. (Hečko) — Kto si nevie chleba odkrojiť, nevie si *naň* ani zarobiť. (prísl.) — Keď nájde bôb, zohne sa *poň.* (Timrava) — Cez dedinu tečie jarok a vedľa neho i *cezeň* prepletá sa všelijak cesta do dvorov. (Tajovský) — Priam vtedy sused *popodeň* [popod rebrík] pomaličky prechádzal. (tlač) — Naozaj nebolo vari reálneho výhľadu na prajný vojenský výsledok — verilo sa *voň* len ... (A. Matuška: Pre a proti 1956, s. 126—7). — Kľakla si *podeň,* zaviazala si ho na chrbát a vstala pevne na nohy. (Jančová) — Najlepšie by bolo sotiť to rádio kdesi za almaru a neobzrieť sa *oň.* (Lazarová)

Keď nažala, zaviazala batoh tuho koncami trávnej plachty a kosák zaťala zboku *doň.* [Tu je pod vplyvom akuzatívu tvar *-ň* aj po predložke *do* v genitíve — *doň* ako *poň.*] — Vchádzame *doň* [do cintorína — genitív], už som si bol vopred zahovoril hrobára. (Gabaj)

Doklady naznačujú, že v akuzatíve sa používajú takéto dvojslovné a jednoslovné predložkové tvary zámena *on: na neho — naňho — naň, za neho — zaňho — zaň, po neho — poňho — poň, pre neho — preňho — preň, o neho — oňho — oň, cez neho — cezeň, ponad neho — ponadeň, popod neho — popodeň, popred neho — popredeň, poza neho — pozaňho — pozaň.* — Doklad z A. Matušku potvrdzuje, že tak ako sa používajú tvary *zaň, naň, oň, poň,* možno použiť aj tvar *voň* (s vokalizovanou predložkou *v/vo).* Doklad je pozoruhodný aj preto, lebo môže zdôrazniť zámer našej úvahy — poukaz na to, že totiž pri neživotných podstatných menách mužského rodu (napr. *bôb, jarok, výsledok)* a pri podstatných menách stredného rodu (napr. *more, rádio)* sa podľa platnej gramatickej normy nemajú používať predložkové tvary typu *na neho/naňho, za neho/zaňho, o neho/oňho,*

po neho/poňho, pre neho/preňho, ale iba jednoslovné tvary *naň, zaň, oň, poň, preň* — a teda (hoci zriedka) i *voň* (nie *v neho*).

Zopakujeme východiskové vety so správne uplatnenými tvarmi zámena *on (ono):* 1. *Aj ty n a ň* [na autobus] *nastúpiš?* — 2. *Mnohí ľudia chcú mať alkohol poruke v každej chvíli, keď n a ň dostanú chuť.* — 3. *Mladý tenista však zniesol aj tento tlak a obdivuhodne sa preniesol c e z e ň.* — *More tiež hypnotizuje, ak sa n a ň dlho pozeráme.*

Napokon odpoveď na prípadnú otázku, prečo v Bratislave kde-tu začujeme namiesto tvarov typu *naň (nastúp naň* — na autobus, na vlak) tvary typu *na neho, naňho (nastúp na neho/naňho).* Odpoveď je naporúdzi: je to vplyv návyku z nárečia. Odchýlku od spisovnej gramatickej normy, ako sme jej tu venovali pozornosť, pripomíname preto najmä našim rodákom zo západného, ale i východného Slovenska.

Ešte poznámka o morfematickom zložení predložkových tvarov zámena *on (ono): cezeň, podeň, ponadeň, popodeň, popredeň.* Tieto tvary majú medzi predložkou a nesamostatným tvarom zámena *-ň* spájaciu samohlásku *e: cez+e+ň, pod+e+ň, ponad+e+ň, popod+e+ň, popred+e+ň.* Nejde tu o vokalizovanie predložky ako v zriedkavom tvare *voň.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Hrať systémom Stanleyho cupu?

J. Jacko v príspevku *Hrať systémom Stanleyho cupu, nie Stanley cupu* (Kultúra slova, 7, 1973, s. 32) dokazuje, že v spisovnej slovenčine sa nemá používať názov *Stanley cup,* ktorý je anglického pôvodu, tak, že sa skloňuje iba podstatné meno *cup,* ale tak, že sa skloňuje aj vlastné meno *Stanley.* Pomenovanie *cup* sa skloňuje, ako hovorí, podľa vzoru *dub,* priezvisko *Stanley* podľa vzoru *kuli,* a to aj v spojení *Stanley cup: (od) Stanleyho cupu, systém Stanleyho cupu, hrať (stretnúť sa) systémom Stanleyho cupu.* Poznamenáva však, že ani v tejto súvislosti netreba obchádzať všeobecne zrozumiteľné slovo *pohár,* t. j. vyjadrenie *Stanleyho pohár, hrať systémom Stanleyho pohára.*

Ak vychádzame z jednotlivých častí názvu *Stanley cup,* ľahko môžeme dôjsť k záveru, aký urobil J. Jacko. Meno *Stanley* je pomenovaním osoby a podľa svojho zakončenia patrí do vzoru *kuli,* slovo *cup* je alebo môže byť podľa svojho zakončenia podstatným menom mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub.* Potom nám namiesto pôvodného anglického názvu *Stanley cup* celkom prirodzene vychádza slovenský ekvivalent *Stanleyho cup* (s tvarom gen. sg. *Stanleyho,* ktorý sa tu používa na privlastňovanie podobne ako napr. *kuliho práca* alebo *Jesenského dielo* atď.). Používanie tvaru gen. sg. *Stanleyho* sa viaže na používanie slova *cup* ako podstatného mena. Treba však upozorniť, že v spisovnej slovenčine sa slovo *cup* ako samostatné podstatné meno nepoužíva. Nehovoríme o nejakom cupe, o získaní cupu a podobne. A keďže sa samostatne nepoužíva, nevstupuje ani do spojení s inými slovami, teda napr. ani s tvarom gen. sg. vlastného mena *Stanley* alebo iného vlastného mena. Samostatne sa slovo *cup* používa v angličtine, kde má viacero významov, medziiným aj význam „pohár (v športe)" (J. Šimko, Anglicko-slovenský slovník, Bratislava 1967, s. 246—247). V slovenčine sa slovo *cup* používa iba ako súčasť istých anglických názvov športových súťaží, resp. trofejí. Sú to v spisovnej slovenčine lexikálne citáty, ktoré sa používajú ako celok, nerozkladajú sa na časti. Pokiaľ sa takéto pomenovania používajú v spisovnej slovenčine, skloňujú sa ako celok, alebo sa používajú v pomenovacom nominatíve pri nadradenom všeobecnom podstatnom mene ako druhovom určení (aby sa nemuseli skloňovať), napr. *Triumf Talianov v Kings cupe* (Práca, 6. 12. 1974, s. 8). — *Zdolalo tím Star cup* (Pravda, 7. 1. 1975, s. 8).

Z uvedeného rozboru vyplýva, že pomenovania typu *Stanley cup* sa nemajú v spisovnej slovenčine používať tak, ako to odporúča J. Jacko. Berú sa ako celok, ako keby šlo o jedno slovo, a preto sa pri jeho skloňovaní zodpovedajúce pádové prípony pripájajú iba k poslednému slovu na jeho konci: *zo Stanley cupu, v Stanley cupe* atď. Podobne sa používa názov *Davis cup: v Davis cupe,* nie *v Davisovom cupe.* So zreteľom na to, že takéto pomenovanie v pôvodnej anglickej podobe bežnému používateľovi jazyka, ktorý viac alebo menej angličtinu nepozná, nič nehovorí, je teda z významového hľadiska nepriezračné, bude vhodnejšie používať namiesto pôvodného názvu domáci ekvivalent, preklad *Stanleyho pohár,* o čom napokon autor hovorí a s čím možno súhlasiť. Podobne namiesto pomenovania *Davis cup* je vhodnejšie používať slovenský preklad, ekvivalent *Davisov pohár* (L. Dvonč, Davisov pohár, Nedeľná Pravda, *9,* 1976, č. 6, s. 6). Všeobecne sa ukazuje, že v mnohých prípadoch je vhodnejšie používať namiesto pôvodných, cudzích vlastných mien zodpovedajúce slovenské ekvivalenty (L. Dvonč, O zdomácnených a nezdomácnených

cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine, Slovenská reč, *25*, 1960, s. 38—53).

Ladislav Dvonč

Studená valcovňa

Viacerí čitatelia sa na nás obrátili s otázkou, ako treba hodnotiť pomenovanie *studená valcovňa,* ktoré sa neuvádza ani v jednej s dostupných jazykových príručiek.

Normatívne príručky naozaj neuvádzajú dvojslovné pomenovanie *studená valcovňa.* V Slovníku slovenského jazyka 5 (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 15) sa slovo *valcovňa* vysvetľuje ako „oddelenie závodu, napr. v železiarni, v sklárni, kde sa valcuje materiál" a dokladá sa spojením *valcovňa plechu.* Slovo *valcovňa* uvádza aj Česko-slovenský slovník (Bratislava, Veda 1979, s. 615) ako slovenský ekvivalent českého výrazu *válcovna;* sú tu aj spojenia *valcovňa ocele, valcovňa rúr.*

Pomenovanie *studená valcovňa* sa zaraďuje medzi novšie názvy miesta, ktoré novým spôsobom označujú už známu reáliu, a patrí do skupiny viacslovných názvov, ktorých základný člen je utvorený sufixálne (príponou). Sufixálne tvorenie názvov miesta možno v súčasnosti pokladať za najproduktívnejšie. Základný člen tohto viacslovného názvu — slovo *valcovňa* — je utvorený formantom *-ovňa* a označuje miesto (oddelenie závodu), kde sa odohráva istý dej. Nové názvy miesta, kde sa odohráva dej, utvorené formantom *-ovňa,* nie sú v slovenčine náhodné: patria sem napr. názvy *fotografovňa, opisovňa, kopírovňa, sadrovňa, apretovňa* a ďalšie.

K mnohým z týchto jednoslovných názvov sa pripájajú špecifikačné atribúty (vlastnosti) vyjadrené adjektívami alebo substantívami, prípadne ich kombináciou. Tak vznikli viacslovné pomenovania typu *podniková spaľovňa, úpravovňa odpadových vôd, spracovňa kŕmnych zvyškov, apretovňa odevov.* Takéto tvorenie termínov pomocou atribútov sa zaraďuje k syntaktickému spôsobu tvorenia termínov.

Pravda, vznik dvojslovného názvu *studená valcovňa* treba hľadať nie v rozširovaní (spresňovaní) jednoslovných názvov špecifikačnými atribútmi, ale v skracovaní viacslovných názvov.

Ako vo väčšine jazykov, aj v slovenčine sa prejavuje tendencia k zjednodušovaniu významovej štruktúry viacslovných pomenovaní. Pri tomto zjednodušovaní sa k základnému členu pomenovania nepripája celé určenie, ale iba jeho najcharakteristickejší znak; tak napr. zo spojenia *prevádzkáreň drobných služieb* vznikol zjednodušený

názov *drobná prevádzkáreň* (Horecký, J.: Drobná prevádzkáreň. Rozhlasová jazyková poradňa, 18. 1. 1983).

Pri názve *studená valcovňa* je však iná situácia. Vychádza sa z pomenovania miesta (oddelenia v závode), kde sa odohráva dej (spracúvanie materiálu predpísanou technológiou), t. j. z názvu *valcovňa hliníkového plechu*. Názov *studená valcovňa* vznikol zjednodušením významovej štruktúry viacslovného pomenovania tak, že sa vypustil nezhodný rozvitý prívlastok *(hliníkového plechu)* a pridal sa zhodný špecifikačný atribút *studený*, ktorý je motivovaný procesom (valcovaním za studena), a nie okolnosťami vo výrobnom prostredí — chladom vo výrobni (valcovni). Možno konštatovať, že dvojslovný názov *studená valcovňa* sa vhodne zaraďuje medzi nové názvy miesta, kde sa vyrába alebo spracúva istá vec.

Katarína Matějová

SPRÁVY A POSUDKY

Na päťdesiatku docenta J. Findru

V týchto dňoch sa dožíva významného životného jubilea dlhoročný pravidelný prispievateľ do nášho časopisu a od roku 1981 aj člen jeho redakčnej rady doc. PhDr. Ján F i n d r a, DrSc. Jubilant sa narodil 25. 3. 1934 v novohradskom Málinci (okres Lučenec). Jeho životná cesta sa odvíjala pokojne, bez prekvapení a nehôd. Po gymnaziálnych štúdiách v Lučenci (1950—1953) prišiel do Bratislavy, kde v rokoch 1953—1957 absolvoval slovenčinu a dejepis na Vysokej škole pedagogickej. Potom sa vrátil do rodného Novohradu a štyri roky pôsobil na Pedagogickej škole v Lučenci. Od r. 1961, teda už vyše dvadsať rokov, pracuje na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Počas učiteľského pôsobenia na tejto škole získal aj vedecké hodnosti: r. 1966 po externej ašpirantúre v JÚĽŠ SAV vedeckú hodnosť kandidáta vied, r. 1983 vedeckú hodnosť doktora vied. Medzitým bol r. 1973 vymenovaný za docenta slovenského jazyka.

Už od ašpirantúry venoval podstatnú časť svojich vedeckých záujmov analýze umeleckého, v menšej miere aj odborného textu. Svedčí o tom nielen monografia *Rozbor štýlu prózy* (1971), ale aj veľký rad štúdií v časopisoch a zborníkoch. Kým v uvedenej monografii analyzoval prostriedky a postupy individuálneho štýlu Rudolfa Jašíka, v ďalších prácach sa už špecializuje na analýzu textu a v ňom predovšetkým na fungovanie odseku (napr. v rozsiahlej štúdii z r. 1973). Jeho zásluhou sa v našej štylistike upevnil názor, že odsek nie je len formálnym, ale aj funkčným prostriedkom textu, či už funguje ako bezprízнakový alebo ako príznakový prvok. Veľmi názorne ukázal, že pri členení umeleckého textu na odseky sa uplatňuje princíp priestoru, času a podstaty.

Treba pripomenúť, že J. Findra vlastne prvý v našej štylistike upozornil na historický charakter štylistických javov. Ukázal to na štýle G. Zechentera Laskomerského, ale aj na odbornom štýle z prelomu storočia (analýza textov zo Slovenského peňažníka).

Výsledky svojich výskumov J. Findra plodne uplatňuje v pedagogickej praxi. Vynikajúco sa osvedčujú jeho *Cvičenia zo štylistiky* (1974 — spolu s M. Patákovou), v ktorých sa teoretické myšlienky Mistríkovej štylistiky dokladajú a podporujú rozvážne a starostlivo vybranými textami. O pedagogických láskach J. Findru však svedčí aj spoluautorstvo na *Slovníku literárnovedných termínov* (1979), v ktorom spracoval základné štylistické heslá, a čo je najviac záslužné, všetky dokumentoval dobre vybranými príkladmi zo slovenskej prózy i poézie. Táto prax sa znova osvedčuje pri spolupráci na *Encyklopédii slovenskej jazykovedy*.

Nemožno nechať bokom ani jubilantov neutíchajúci záujem o všetky podujatia súvisiace s umeleckým prednesom. Na mnohých sa zúčastňuje ako člen odborných porôt i ako vedúci seminárov. Svoje skúsenosti z tejto oblasti uplatnil v troch menších samostatných publikáciách a v širšie koncipovanej práci *Umenie prednesu* (1974, 1978).

A napokon nemožno nechať bokom ani jubilantovu aktívnu účasť na živote spoločenských organizácií v Banskej Bystrici ako ani spoluprácu s jazykovou rubrikou v bystrickom Smere.

Želáme J. Findrovi, spoľahlivému bádateľovi, rozvážnemu učiteľovi i oddanému šíriteľovi kultúry slovenčiny, ešte veľa rokov plodnej práce.

Ján Horecký

Nové dejiny spisovnej slovenčiny

(PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.)

Na sklonku minulého roka vyšla nová vysokoškolská učebnica E. Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Po predchádzajúcich publikáciách E. Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948, 1966, 1971), ktoré postihovali dejiny slovenského spisovného jazyka od najstaršieho obdobia po Ľ. Štúra, sa nám dostáva do rúk dielo, ktoré je v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniami rozšírené o poznatky o spisovnom jazyku a jeho dejinách v predštúrovskom období, ako aj o období po štúrovskej kodifikácii. Pri zostavovaní svojej vysokoškolskej učebnice autor vyšiel zo svojich novších poznatkov o najstaršom období slovenčiny, z poznatkov publikovaných autorským kolektívom V. Blanár, E. Jóna, J. Ružička (Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, 260 s.), ako aj z potreby vysvetliť v kurze dejín spisovnej slovenčiny pojmy *kultúrny jazyk, spisovný jazyk, štýly súkromného a verejného styku, kodifikácia* a postihnúť tieto pojmy vo vzťahu k dejinám spisovnej slovenčiny a vývinu spoločnosti. Práca E. Paulinyho je rozčlenená do deviatich kapitol a charak-

terizuje vývin spisovnej slovenčiny od najstaršieho obdobia až po jej súčasný stav.

Prvú kapitolu venoval autor veľkomoravskému obdobiu a dedičstvu „predkresťanského hmlistého praveku našich predkov" (s. 9) v kultúrno-historickom kontexte. Z jazykových prvkov ide v tejto kapitole predovšetkým o postihnutie odrazu ranofeudálnych vzťahov (zánik rodového zriadenia, kmeňovej organizácie, vznik remeselníckej výroby) v našej najstaršej lexike zachovanej v miestnych názvoch, osobných vlastných menách, starej administratívno-právnej terminológii i v žánroch predkresťanských kultúrnych jazykových štýlov. Vychádzajúc z predcyrilometodovského obdobia a charakteristiky talianskej a bavorskej kresťanskej misie, rozoberá autor cyrilometodovské obdobie a činnosť Konštantína a Metoda, ako aj starosloviensku literárnu tvorbu a prekladovú literatúru. Tematický celok týkajúci sa veľkomoravského obdobia je organickou súčasťou materiálu, ktorý E. Pauliny publikoval v práci *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (Bratislava, SVKL 1964, 248 s.). Charakteristiku obdobia 10.—14. storočia v dejinách spisovnej slovenčiny autor začína opisom rozpadu Veľkomoravskej ríše a doznievaním jej tradícií. Z hľadiska používania domáceho jazyka sa v tejto časti práce venuje pozornosť žánrom, ktoré sa v 11.—12. storočí pestovali v latinčine (s. 52) i v domácom jazyku (s. 57). Dôležitou etapou v tomto období je 13.—14. storočie, v ktorom vzniká slovenská národnosť, upevňujú sa meštianske a zemianske stavy a „vynucujú si využívanie slovenčiny na nadnárečové funkcie" (s. 59). Rozbory starších textov z 15. storočia ukazujú, že do administratívno-právnych útvarov, ktoré sa pestovali v češtine, preniká „už vypracovaná slovenská terminológia týkajúca sa mestského života" (s. 61) majúca mnohé črty starej právnej terminológie z obdobia Veľkej Moravy. Pri problematike jazykových pamiatok 14. storočia E. Pauliny uvádza tvrdenie, že aj v „pastoračnej praxi sa v prvých storočiach používala na Slovensku slovenčina" (s. 65). Ako pomocný verifikačný materiál si autor berie pamiatky zo 16. a 17. storočia, o ktorých vyslovuje mienku, že sú stredoslovenského pôvodu a vyskytujú sa v nich bohemizmy.

Charakteristikou spoločenských pomerov v 15. storočí sa začína kapitola o češtine ako spisovnom jazyku slovenskej národnosti. Za dôležitú príčinu preniknutia češtiny na Slovensko pokladá E. Pauliny to, že začiatkom 15. storočia zosilnelo zemianstvo a meštianstvo tvoriace jadro, okolo ktorého sa formovala slovenská národnosť. Nemalý vplyv na rozšírenie češtiny na Slovensku malo i založenie Karlovej univerzity a husitské výpravy. Z administratívno-právnej spisby tohto obdobia sa jej rozborom dozvedáme, že „domáci jazyk sa v ústnych verejných vyhláseniach používal na zabezpečenie majetkových práv na začiatku 15. storočia" (s. 81). V tomto období používajú češtinu okrem Čechov i výsadné vrstvy a triedy — veľmoži, zemania a mešťania. Vtedajší stav používania češtiny na Slovensku i miera použitia slovenčiny a jej vtedajšia podoba sú zachytené nielen v administratívno-právnych žánroch, ale aj v literárnych pamiatkach 15. storočia. Po Dóžovom povstaní, tureckých vpádoch a protihabsburských stavovských vzburách na jednej strane a poklese významu slovenských miest na druhej strane pokračoval v 16. a 17. storočí proces integrácie slovenskej národnosti, čo ovplyv-

nilo aj ďalší vývin jej jazyka. V 16. storočí sa čeština — najmä u evanjelikov — rozširuje funkčne i kvantitatívne. Svedčia o tom začiatky náboženskej spisby evanjelickej proveniencie zo sklonku 16. storočia. V 17. storočí sa však aj táto spisba „pozoruhodne slovenčila" (s. 109); pritom sa „zachováva nenarušená kontinuita a totožnosť spisovného jazyka v Čechách a na Slovensku" (tamže). Ako vyplýva z uvedených faktov ,používanie češtiny a domáceho jazyka na Slovensku v 15.—17. storočí charakterizovalo viac protichodných vývinových tendencií, ktorých súčasťou bol aj vznik a rozvoj domácich kultúrnych útvarov. E. Pauliny v súvise s týmito útvarmi vysvetľuje pojem *kultúrna slovenčina* a uvádza, že ide o taký útvar, v ktorom sa „neuplatnili priamo slovenské nárečia, ale taká podoba slovenčiny, ktorá sa uplatňovala v nárečovom kontakte" (s. 119). Z toho vyplýva, že podoby kultúrnej slovenčiny neboli rovnaké a podmieňovali ich rozličné faktory, z ktorých najvýraznejším bol okruh používateľov. Autor v tejto časti práce predovšetkým postihuje stav a vývin kultúrnej stredoslovenčiny a západoslovenčiny v 16.—18. storočí. Na základe charakteristiky jednotlivých pamiatok získavame základné informácie o stave domácich jazykových útvarov v jednotlivých žánroch. Autor pri tejto charakteristike vychádza z analýzy náboženskej spisby, administratívno-právnych žánrov a umeleckej literatúry (historické piesne). Samostatnú časť kapitoly venuje E. Pauliny kultúrnemu jazyku na východnom Slovensku. Problematiku predspisovných útvarov vyčerpáva v rozsahu predchádzajúcich vydaní *Dejín spisovnej slovenčiny* (najmä z rokov 1966, 1971).

Samostatnú kapitolu E. Pauliny venuje bernolákovskému obdobiu. Začína ju všeobecnou charakteristikou národnostného vývinu a národnouvedomovacieho procesu v druhej polovici 18. stročia a konštatuje, že snahy o zavedenie jednotného spisovného jazyka v 18. storočí „neboli osihotenými akciami jednotlivcov" (s. 162); toto konštatovanie dokumentuje okrem iného i diskusiou v Prešpurských novinách (1786). Bernolákovské hnutie má dve fázy, z ktorých prvá — v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia — znamenala rozkvet tohto hnutia v osvietenskom duchu. V druhej fáze — 20.—40. roky 19. storočia — badať nové prúdy nastupujúcej buržoázie.

Osobitnú kapitolu v Paulinyho práci tvorí štúrovské obdobie. Začína ju charakteristikou historicko-spoločenskej situácie v dvadsiatych až tridsiatych rokoch 19. storočia, v ďalšej časti odôvodňuje štúrovskú kodifikáciu a charakterizuje Štúrovu jazykovednú teóriu a základné pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné zásady štúrovskej kodifikácie. Autor pripomína pevnosť kodifikácie a komentuje Hodžove a Kollárove námietky proti Štúrovej kodifikácii. Záver kapitoly venoval E. Pauliny spisovnému jazyku v období Bachovho absolutizmu a hodžovsko-hattalovskej reforme, ktorá „úspešne zavŕšila pohyb trvajúci niekoľko storočí" (s. 198).

Tematika spomenutých šiestich kapitol *Dejín spisovnej slovenčiny* predstavuje sféru, v ktorej E. Pauliny pracoval štyri desaťročia. Poznatky, ktoré publikoval v tomto období na rôznych miestach, nadobudli svojskú syntetickú podobu i v recenzovanej práci. V úsilí podať súhrnný pohľad na dejiny spisovnej slovenčiny spracoval v tejto vysokoškolskej učebnici aj obdobie po štúrovskej kodifikácii. Nadväzuje pri tom aj na práce iných bádateľov a v

koncíznej forme — v troch kapitolách — predstavuje vývinové tendencie spisovnej slovenčiny v matičnom období, martinskom období a v období od vzniku Československej republiky po súčasnosť.

V siedmej kapitole venovanej matičnému obdobiu autor uvádza prehľad a charakteristiku významných kodifikačných príručiek a poukazuje na vývin štýlov, rozkolísanosť pravopisných noriem a hláskoslovia. Pozornosť venuje i štylistickému rozvrstveniu slov a rusifikačným tendenciám. Záver kapitoly tvorí zhodnotenie matičného obdobia vo vzťahu k dynamike slovnej zásoby.

Predposledná kapitola *Dejín spisovnej slovenčiny* zachytáva situáciu nášho spisovného jazyka v tzv. martinskom období. Po predchádzajúcom matičnom období nastala v slovenskej spoločnosti od začiatku 20. storočia názorová diferenciácia. Je prejavom protichodných záujmov mesianistických konzervatívcov Národnej strany, mladej generácie odchovancov pražskej univerzity, robotníckej triedy a predstaviteľov katolicizmu. Spoločnou črtou týchto skupín však bola — napriek rozdielnym politickým, spoločenským a kultúrnym názorom — požiadavka na uplatnenie slovenčiny ako úradného a vyučovacieho jazyka. Rakúsko-maďarským vyrovnaním udusený slovenský kultúrny život sa v martinskom období začal znova rozvíjať. V jazyku zaznamenali rozvoj štýly vo vedeckých, publicistických a umeleckých žánroch. E. Pauliny dokumentuje tento rozvoj ukážkami reprezentatívnych diel vtedajšej publicistiky, úryvkami z vedeckých i umeleckých príspevkov orientovaných na kultúrne, jazykovedné a literárnovedné dianie dokumentuje modernistické tendencie a prenikanie konverzačného štýlu do umeleckej prózy. Samostatnú časť kapitoly venoval autor Czambelovej kodifikácii a utvoreniu tzv. martinského úzu.

Záverečná kapitola *Dejín spisovnej slovenčiny* zachytáva odbobie od vzniku Československa po súčasnosť. Historické okolnosti — obdobie buržoáznej ČSR a vznik spoločnosti nového typu v rokoch 1945—48 — podmienili aj vývin nášho jazyka v jednotlivých obdobiach. Ukážkami z obdobia 1918—1945 dokladá autor svoje tvrdenia o úrovni rozvoja štýlov. S formujúcim sa realistickým spôsobom umeleckého stvárňovania skutočnosti sa rozvíjal aj jazyk umeleckej prózy, čo potvrdzujú aj ukážky z diel medzivojnovej literárnej produkcie. Autor venuje náležitú pozornosť i pojmom *kodifikácia* a *úzus* vo vzťahu k potrebe vyriešiť pomer slovenčiny k češtine, pretože spor českej veľkoburžoázie a separatisticky ladenej protičeskej buržoázie na Slovensku zasiahol i sféru normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny najmä po vytlačení prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931). E. Pauliny rozoberá otázku purizmu a dodržiavania matičného úzu. Obdobie vývinu spisovného jazyka po roku 1945 opisuje vo vzťahu k spoločenským zmenám po oslobodení, k vzrastajúcej vzdelanostnej úrovni a spoločenským potrebám národného jazyka. Charakterizuje pravopisnú reformu z r. 1953 zakotvenú v *Pravidlách slovenského pravopisu,* vysvetľuje jej podstatu a konštatuje, že bola „završením jedného obdobia jazykovednej práce na Slovensku po roku 1945" (s. 242). Záver kapitoly venuje dôležitosti odborného štýlu a jeho dnešnej podobe, upozorňuje na súčasný hovorový štýl, mládežnícku reč a profesionálne slangy.

Vysokoškolská učebnica *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po sú-*

časnosť je svedectvom autorovho dlhoročného a cieľavedomého prístupu ku skúmanej problematike. Dejiny slovenského spisovného jazyka boli v jazykovednom bádaní E. Paulinyho oblasťou, ku ktorej pristupoval s láskou. Najstarším dejinám spisovnej slovenčiny venoval množstvo svojich štúdií a tomu zodpovedá aj ich opis v rozoberanej práci. Novšiemu, poštúrovskému obdobiu venoval v nej menej priestoru. (V svojskej skratke ho vystihol E. Pauliny na inom mieste — v práci *O jazyku a štýle slovenskej prózy.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1983. 284 s.)

Okrem konštatovania, že máme pred sebou novú vysokoškolskú učebnicu, treba poznamenať, že Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* sú prínosom pre celú národnú kultúru. Pri ich zostavovaní sa prejavila skúsenosť dlhoročného pedagóga a erudovanosť popredného slovenského lingvistu, ktorý sa citlivou rukou dotkol zložitého, krehkého a pritom vzácneho predmetu. Tento predmet tvorí dôležitú súčasť celej našej minulosti, kultúrneho vývinu a formovania nášho národa a národného jazyka nielen z hľadiska slovakistiky, lež aj slavistiky. Škoda, že sa univerzitný profesor Eugen Pauliny vydania svojich *Dejín spisovnej slovenčiny* nedožil.

Pavol Žigo

SPYTOVALI STE SA

Postavenie skratiek vojenských hodností pri mene. — Ing. I. M. z Bratislavy nám píše: „V 8. čísle minulého ročníka Kultúry slova som sa dočítal o písaní, resp. umiestňovaní skratiek vedeckých hodností pri menách. Chýbalo mi tam poučenie o umiestňovaní skratiek vojenských hodností."

Vojenské hodnosti sa od vedeckých a akademických hodností odlišujú predovšetkým tým, že sa pomerne rýchlo u tej istej osoby menia. Napr. dôstojník prechádza celou stupnicou od poručíka (prípadne podporučíka) po plukovníka. Okrem toho sa tieto hodnosti nemôžu kumulovať: nikto nemôže byť súčasne poručíkom i nadporučíkom atď. Pravda, môžu sa kumulovať s akademickými a vedeckými hodnosťami a potom je na mieste otázka o ich poradí. Teoreticky by sa kapitán mohol stať doktorom alebo inžinierom, resp. inžinier kapitánom. Z toho by vyplývala možnosť rozličného poradia. V prvom prípade *Ing. kpt.*, v druhom *kpt. Ing.* V praxi by takéto varírovanie mohlo spôsobiť ťažkosti, preto sa vo vojenskej oblasti ustálilo pravidlo, že vojenské hodnosti sa uvádzajú na prvom mieste. Teda napr. *npor. Ing. Jozef Skokňa, pplk. doc. dr. Ján Veselý, genmjr. prof. dr. František Novák, DrSc.*

Ján Horecký

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *18,* 1984, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákoová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1984. Registr. zn. F-7500.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGENR, D-8000 München 34,, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA